
periszkóp

(Portyázó jegyzetek)

VARGA ZOLTÁN

15.

(„Ne vegyük le a napirendről” — széljegyzetek egy félszeg kezdeményezéshez és visszhangjához.) Varga Lajos vitaindítónak szánt *Egység és idegenség* c. írásában olvasom a *Képes Ifjúság* 1971. szept. 15-i számában: „Akkor miért az iménti aggodalom? Hiszen itt vannak azok, akik elfogulatlanul, a félreértések, mulasztások, hátsó gondolatok bomlasztó mérgei nélkül, tiszta szándékkal szembesíthetik a nézeteket, az eredményeket, akik megújíthatják az elhasznált kapcsolatokat, feloldhatják a magyar irodalom lezorított artériáit.” Komoly érdeklődéssel, fel-felvillanó lelkesedéssel olvasom, hiszen cikkében a magyarországi kritikus nem kevesebbet tesz, mint a részekre tagolódott magyar irodalom bizonyos fajta integrációjának kérdését veti fel, az egyes részei, „tartományai” közötti jobb, elmélyültebb kapcsolatok lehetőségeit latolgatja. A magam kérdése viszont rögtön, szinte ösztönösen vetődik fel: Valóban megtehetük-e? Mármost azok, akik „itt vannak” — mert természetesen rájuk gondolok. Úgy tűnik azonban, a kérdés válasz is egyben, szükségtelen kijelentő formában is megfogalmazni. Nemcsak kézenfekvősége miatt, hanem V. L. önmagában üdvözlendő kezdeményezésének bizonyos bátortalansága, félszége, úgy is mondhatnám, eldugottsága miatt is. „Közös dolgaink” rendezéséhez akár a legapróbb lépéssel is közelebb jutni, méghozzá a magyar irodalom egészét is szem előtt tartva, aligha lehet olyképpen, hogy csupán a kezdeményezés érkezik a határon túlról, (s az is ifjúsági lapunkban jelenik meg), míg a hozzászólók csupán a jugoszláviai magyar irodalom képviselői közül kerülnek ki. Olyan formában, hogy eleve föl sem vethető a kérdés, miért hiányoznak a hozzászólók közül a magyarországi írók, hogy a többi „kisebbségi” régió képviselőiről ne is essék szó. Mert ugyan hányan, hol és kik olvassák határainkon túl a *Képes Ifjúságot*? V. L. jobb sorsra érdemes kezdeményezése, úgy tűnik, egészen más, megfelelőbb fórumot igényelt volna. Még

pusztán a határ két oldalán élő érdekeltek megszólaltatása mellett is jobb lett volna valami „kerekasztal-értekezlet”, mondjuk körkérdés egy irodalmi folyóiratban, akár a mieink valamelyikében, de még inkább valamelyik magyarországiában. Hiszen ezek a folyóiratok — főleg a fővárosiak — úgy-ahogy, de eljutnak a magyar nyelvterület valamennyi fontosabb tartományába. Ehhez azonban már aligha lett volna elegendő csupán egyéni kezdeményezés; eredményre csakis valamely teret biztosító fórum kezdeményezése vezethetne. Vagy már ennek elvárása is képzelenség volna? Az ideálisnak mondható legalább *ötoldalú részvétel* elé tornyosuló akadályokat meg talán említeni sem érdemes. Annak ellenére, hogy végső fokon ezekről van szó: az „artériákat leszorító”, legkevésbé sem irodalminak mondható kötelékekről.

A „hol maradtak?” kérdést tehát irreálisnak érzem. Akár önmagamnak téve is föl „hol maradtam?” formában, akár a többi meg nem szólaló jugoszláviai magyar íróhoz intézve. Nem lehet ugyanis véletlen, hogy, egy-kettő kivételével, éppen irodalmunk leginkább beérkezettnek számító munkásai maradtak szótlanak, illetve érezték érdektelennek a felvetett kérdést. Valószínűleg ugyanazért, amiért magam is. V. L. írását olvasva ugyanis arra gondoltam, hogy csak olyasmit mondhatnék róla, amit a hozzászólók közül éppen elegenden elmondanak majd. Aztán mégis meglepődtem — de hát ki ne ismerné a lappangó reményekről árulkodó, a meglepetés elmaradása feletti meglepetést. Mert a hozzászólások lényege, bármennyire különböző szempontokra épültek is, akár egyetlen mondatban összesűrítethető: *érdekes kezdeményezés, de politikai akadályai vannak*. De azért gondoltam rá, hogy talán mégis „letermesem a garast”. Ha nem is az elsők között, hanem inkább kívárva a vélemények legalább részbeni kikristályosodását, amikor már bizonyos tanulságok levonására is lehetőség kínálkozik. Sajnos azonban elkéstem, a „vita” lezárult; vagy inkább csak kialudt, abbamaradt, megszűntek a további hozzászólások. Hogy ennyire hamar, az talán mégis meglepő kissé. Mert V. L. kezdeményezése, úgy tetszik, mégiscsak megérdemli az egyik hozzászóló figyelmeztető megjegyzését: „Ne vegyük le a napirendről.”

A továbbiakra részben a napirenden tartás kissé (vagy nem is kissé) naiv reménye készlet. Részben pedig az, hogy V. L. írására, s a rá való nagyjából egyöntetű reagálás bizonyos sajátosságaira talán mégis érdemes odafigyelni.

*

„... a köztudatban az irodalom felől Petőfi, Ady, József Attila, Nagy László nevével jellemezhető forradalmi magatartásforma defenzívába szorult. Követhetetlen példa lett — ahogy Gyurkó László mondta Népszabadság-beli cikkében — s azért mert »tüllépte a történelem«. Helyébe egy különben periferikusnak mondható, elsekélyesedett guevarista magatartásforma nyomul. A kozmopolita lázadásé. Nyilvánvaló, hogy ez a »népfelszabadító és földrészek forradalmát szervező, kereső mai típus«, amely igazán sehol sem illetékes, legbelsőbb természete szerint se vajdasági, se jugoszláviai, se egyetemes magyar hivatását nem töltheti be.”

E sorok is V. L. írásából valók. Az utolsó mondatot csak azért idézem, hogy amúgy mellékesen és futólag „tiltakozzam illetékességem kétségbe-

vonása ellen”, hangsúlyozva, hogy az író *mindenben illetékes*, még ha ezerszer ráförmednek is, hogy „törődjön a saját dolgával.” Szó sincs egyébként arról, hogy V. L. megnyilatkozását efféle ráförmedésnek érezném — egészen másféle jelenségeket értek ez alatt. V. L.-t legfeljebb azért illetném szemrehányással, hogy az „illetékes” szó használatával, valószínűleg akaratlanul, egyfajta bürokrata logikát követ, amely szerint a dolgok szépen fel vannak parcellázva, pontosan meghatározott, hogy közülük mi kire tartozik. Más kérdés persze, hogy az írástudó, mint minden ember, bizonyos dolgokban tájékozatlan lehet, s mint minden ember, többnyire a tőle távol eső dolgokban az. Vannak azonban helyzetek, amelyeket éppen messzebről lehet jobban áttekinteni. Felülről, madártávlatból.

Valójában azonban nem is ez érdekel. Hanem amit V. L. guevarizmusnak nevez. Irodalmi értelemben vett guevarizmuson, ha egyáltalán helyénvaló lehet ez az elnevezés, s ha azt nem leszűkítetten, betű szerint értelmezzük, hanem akár egészében egy sokaktól „divatosnak” mondott világirodalmi magatartás-áramlatra, akár irodalmunk egyes jelenségeire vonatkoztatjuk, alighanem egyfajta nonkonformizmust érthetünk. Egy bizonyos maximalizmust, mindent akarást, a dolgok *eszményi* platformról történő szemléletét, eszmények számonkérését a valóságtól, amit természetesen joggal lehet fellegekben-járással, a valóságtól elrugaszkodással vádolni, főleg, ha az irodalomtól közvetlen hatást, gyakorlati társadalmi-politikai eredményeket várunk. Cseppet sem bizonyos azonban, hogy ilyen szomorú eredményre jutunk, ha ugyanezt a magatartásformát a „mű lehetősége” felől vizsgáljuk. Ha mondjuk úgy tesszük föl a kérdést, hogy alkalmas-e ez az alapállás arra, hogy belőle kiindulva élesen bíráló, kíméletlenül leleplező művek szülessenek. Ha tekintetbe vesszük, hogy semmi sem leleplezőbb, mint az eszmények számonkérése, ami ugyan önmagában még nem biztosítja a születendő mű értékét, lévén, hogy a legkitűnőbb acélból készült vésővel is lehet csapnivaló szobrot faragni. Egynémely netalán csakugyan „periferikusnak” és „elsekélyesedettnek” minősíthető kísérlet azonban mégsem példázhatja azt, hogy a „guevarizmusnak” bármely égőv alatt is ne lehetne művészi funkciója, alkotásokat kicsiholó ereje. Ami pedig több ennél, létrejötte semmiképpen sem távoli hatásnak, holmi divatnak tulajdonítható, hanem történelmileg nagyon is meghatározottnak látszik. A „mindent akarás” és „mindent támadás” többnyire olyankor jelentkezik az irodalomban, ha az alkotó úgy érzi, képtelen akár minimálisan is befolyásolni a dolgok alakulását, ha oda sem figyelnek rá, ha a társadalomjavító értelemben vett „dolgozni csendben, szépen”-nek hiányoznak a távlatai. A leginkább meg nem alkuvóvá, egészen az irrealitásig, akkor válik az ember, ha a „termékeny megalkuvás” (mert ilyen is van!), az általános érdekeket egyeztető okos kompromisszum semmivel sem látszik célra-vezetőbbnek, mint „fejjele a falnak rohanni”. És vajon ki vonná kétségbe, hogy korunkban az alkotó helyzete *periferikussá* vált? Gondoljunk csak arra, hogy az irodalom tudatformáló csatornáit, nem utolsósorban a gyakorlata manipulációs szerepet betöltő szórakoztató ipar jóvoltából, többnyire eldugultak. Nem tudom lehet-e erre másként reagálni, mint dühösen, ironikusan, cinikusan, anarchisztikusan? Vagy valami kétségbeesett „guevarizmussal”, még akár távoli földrészekre függesztett tekintettel is?

De már hallom is a felszisszenést. Ilyen magatartás érthető lehet a mai manipulált kapitalizmusban, ám a szocializmus...

Hamarjában Simone de Beauvoir *Mandarinok* c. regényének Nanette-je jut eszembe. Ő mondja egy helyen, hogy végeredményben a szocializmus is „csak egy társadalom” lesz majd, s kötve hinném, hogy nekünk most itt ne lenne okunk ettől a „csak egy társadalomtól” elvárni, hogy ne „csak egy társadalom” legyen. Hogy ez az elvárás mit eredményez? Nem az alkotó hibája, ha kiderül, hogy gyógyító orvos nem, csupán diagnózist kémlelő szonda lehet... De talán felületes és hányaveti vagyok, amikor ezt a „csak egy társadalmat” emlegetem. Jobb talán, ha Lukács Györgyöt idézem, életének egyik utolsó nyilatkozatát: „Sztálin idejében az, hogy a párt vezetője, első titkára egyszersmind hivatott teoretikusa a pártnak, mint tudvalevő, elterjedt mindenfelé, és így jött létre, hogy egy Rákosi, egy Novotny és így tovább, nemcsak a párt első titkára, hanem az illetékes teoretikus is. Tisztában kell lennünk azzal, hogy annak valószínűsége, hogy a munkásmozgalom még egy Marxot, Engelst vagy Lenint kapjon, rendkívül kicsi, és ezért felvetődik a kérdés, milyen viszony van az ideológia kialakítása és a pártok politikai taktikája között. Ez az én véleményem szerint ma sincs megoldva és a jövőnk munkásmozgalom egyik legfontosabb kérdése...” (Kovács András: *Beszélgetés Leninről és a forradalmiság mai tartalmáról*, Új Írás, 1971. 8. szám) Számomra e sorok túlmutatnak itt szó szerinti jelentésükön. Mert ha kissé elgondolkodom e valóban fontos kérdésen, úgy tűnik, az értelmiségnek, a gondolkodónak ez az alárendelt helyzete nemcsak a csúcokra vonatkoztatva érvényes: ugyanezt tapasztalhatjuk mindenfelé, a legkülönbözőbb szinteken, természetesen nálunk is — a középszerűség diadalmas előretörését, annak minden következményével együtt. Hogy milyen közérzetet eredményez az értelmiségiben a gondolat és cselekvés viszonyának ez a képtelen fejtetőre állitottsága? Úgy tűnik, éppen azt, amit, ha akarunk, guevarizmusnak is nevezhetünk.

Más kérdés persze, hogy miként kapcsolható egybe ez a magatartásforma a magyar irodalom hagyományos beállítottságával, azzal a történelemtől rákényszerített szereppel, amely, amint V. L. is utal rá, „defenzívába szorult”, sőt „követhetetlen példa lett”. A magyar irodalom nemzeti problémákhoz kötődésére, védekező-fenntartó szerepére gondolok. Lehetséges-e itt bizonyos szintézist remélni, s szerepe lehet-e ebben a szintézisben annak az eszményeket számon kérő maximalizmusnak, amiről korábban esett szó? Különösképpen nemzetiségi-kisebbségi keretek között, anélkül, hogy nacionalizmussá torzuljon? Nemcsak arra gondolok, hogy „kivülről” nézve annak ne hasson, illetve ne lehessen annak feltűntethető, hanem hogy valóban ne legyen az... Egyelőre csupán nyugtalanító kérdések formájában jelentkezik számomra mindez, anélkül, hogy a rájuk adható válaszoknak birtokában lennék. Felületes és felelőtlenség lenne azonban egyszerűen nem tudomást venni ezekről a feltolakovó kérdésekről. Mert Gyurkónak ugyan igaza lehet abban, hogy ezt a tradicionálisan magyar írói magatartást „tüllépte a történelem”. Csakhogy akkor úgy lépte túl, hogy elegánsan átlépett rajta, nem a problémák megoldásával tette fölöslegessé a szerepet, csupán kérdésessé tette eljátszásának lehetőségét, legfőképpen azáltal, hogy az anakronisztikusság látszatát kölcsönözte neki. Ilyenformán V. L. figyelemztetését arra a felelősségre, „amit csak az az írástudó érezhet, akinek

az Ómagyar Mária-síralom s Nagy László közötti történelem a népek testvériségére tanító iskola”, végső fokon nem is érzem annyira indokolatlannak. Mert akarom, nem akarom, magam is minduntalan beleütközöm a „sorskérdésekbe”, nem kerülhetem meg a magyarságnak azt a legalábbis az európai népek között egészen sajátságos helyzetét, ami a magyar nyelven alkotóban óhatatlanul semmi máséhoz nem hasonlítható közérzetet kelt... Érzem, ismerem tehát a lét- és sorskérdéseknek ezt a szorítását, még ha írásműben hangot adni neki eddig nem is sikerült. Ugyanakkor azonban képtelen vagyok nem fenntartással fogadni azt a felfogást, amely egy egész nép, nyelvterület irodalmát egyetlen feladat szolgálatába állítaná, egyetlen problémakörre „szakosítaná”, létfenntartó funkcióra korlátozná, „monomániássá” kívánná tenni, ugyanúgy, ahogyan egy egyéni életet is értelmetlennek, tartalmatlannak érzek, ha annak minden energiája, kreatív ereje fennmaradásáért folytatott küzdelmében merül ki.

Semmiképpen sem mondhatnám tehát szerencsésnek, még kevésbé reálisnak a szóban forgó sorskérdésekhez kötődő, hagyományosan magyar irodalmi alapállásnak következetes, mindenkori számonkérését az alkotótól. Kritikai mércévé tételét e magatartásformának, úgy, ahogyan azt a magyarországi kritika leginkább hivatalosnak mondható főirányvonalá teszi, ami aztán sokszor egyet jelent a „vonal” számonkérésével. Nem közvetlenül tőlünk, jugoszláviai magyar íróktól persze, hiszen műveinkkel legkevésbé éppen ez a „vonalas” kritika foglalkozik, a „vonatosság” ez a megléte azonban lényegében nem vonalasság kezdemenyézések kapcsán is, könnyen bizonyos optikai csalódást okoz íróink egy részénél, akik talán éppen ezért reagáltak V. L. írására is a kelleténél kissé türelmetlenebbül — úgy, ahogyan, rögtöni reagálás esetén, valószínűleg magam is tettem volna. Tüzetes elemzést igényelne ugyanis annak kimutatása, hogy ez a hagyományosan magyar irodalmi attitűd hogyan lépett (szerencsére nem éppen harmonikus) frigre a dogmatizmus bizonyos elemeivel, s épült bele a vonalba, ezáltal sajnálatos módon „kompromittálódva” is kissé. Főleg ami a kritika elvárásait illeti, mivel a „vonalat” többnyire csak ezekkel kapcsolatban érezzük, viszont számos magyarországi művet ismerünk, amelyet a hivatalos kritika, ha következetesen tartaná magát a szerencsére inkább csak deklarativán vállalt elvekhez, a maga szemszögéből nézve joggal minősíthetne „eszmeileg” problematikusnak. A döntő szempont azonban az, hogy ezek a művek megjelenhetnek, s még ha a kritika görbe vagy esetleg „elnéző” szemmel nézi is őket, kénytelen reagálni rájuk, úgyhogy azok mindenképpen bekerülnek az irodalmi köztudatba, teljesítik feladatukat, befutathatják azt az útszakaszt, aminek befutására erejükből telik. Ugyanez a kritika viszont mintha velünk szemben igyekezne „jóvá tenni” másról hála istennek elkövetett „mulasztásait”. Sajnos nem úgy, hogy a maga módján ugyan, de keményen bírálja irodalmunk egyes alkotásait (bár csak ezt tenné!), hanem úgy, hogy egyszerűen hallgat, nem vesz róluk tudomást. Súlyos vádnak tűnik ez persze, túlzás is lehet, ám máskülönben mivel lenne magyarázható, hogy könyveinkkel Magyarországon úgy-ahogy jobbra csak egyes vidéki folyóiratok foglalkoznak, míg a legnépszerűbb fővárosiakban (*Kortárs*, *Új Írás*) hiába keressük a róluk szóló recenziókat. Az egyetlen kivétel a *Valóság* 1970. évi 12. számában megjelent ismertető öt jugoszláviai magyar regényről (Hernádi Miklós:

Jegyzetek Vajdaság új regényirodalmáról). Ennek fényében egyes hozzászóló íróink ingerültsége valamelyest érthetőnek látszik, még ha az ingerültség ostora olyasmit is ért, ami talán nem szolgált rá erre. „Látni való, hogy a határokon kívül a magyar irodalomnak egy-egy fórumán szinte már programszerű az itthoni iránti idegenkedés”, olvasom V. L. írásában, ezt az észrevételét azonban nem egészen értem. Persze a „vonnaltól” igen, attól idegenkedünk. De ugyanakkor bárki lapozzon is bele folyóiratainkba, meggyőződhet róla, hogy a bennük megjelent kritikák (legyen szó terjedelmes tanulmányokról vagy rövid recenziókról) igen tekintélyes része magyarországi művekkel foglalkozik. És sajnos még inkább ez a helyzet, ami a „kölcsonös” közlést illeti. Idehaza alig van folyóiratszám, amelyben ne találkoznánk legalább egy magyarországi szerző írásával (ha ezek, amint azt Szűcs Imre megállapítja, valóban „dugárként” érkeznek hozzánk, úgy ez sajnos megint csak a korábban említett akadályok létezését bizonyítja), odaát viszont... Tudok Herceg János *Leányvári leveleiről* a *Kortársban*, ugyanott néhány Szirmai-novelláról, szórványosan egy-két versről, többet aligha említhetek. Érzékenységünk, „elzárkózásunk” gyökerei mindenekelőtt ebben rejlenek.

*

„Közép-Európa. Tetszik nekem ez a fogalom, így, a maga kemény önállóságában, jelzőktől, determinánsoktól fosztottan. — Nincs szükségem magyarízkodásra, megszorításokra, egy vagyok és tökéletes, mint a dolgok platóni ideája — mondja. Közép-Európa; izlelem újra és újra a szót. Meg kell csinálnunk, valósággá kell tennünk, adom be a derekam fellelkesedve a jó ötleten, melyet, s ezt nagyon szeretném és nagyon akarom hinni, élő igények pattantottak ki.”

Podolszki József kezdi így hozzászólását. Magam is kezdhettem volna így. De nem is folytathatnám másképp, mint ahogy Podolszki tette: fenntartásokkal, kételyekkel, megint csak az akadályok számbavételével. Mert valóban nagyon *kell* hinni benne, egészen a „Credo, quia absurdum” fokán.

Varga Lajos új folyóirat életre hívását is javasolja *Közép-Európa* címmel. Folyóiratot, amely a magyar irodalom valamennyi tartományának közös fóruma lenne. Sőt valamennyi irányzatának is. Az előbbi elvben lelkesítő, az utóbbi inkább „csak” irreális, mivel úgy érzem, azoknak van igazuk, akik szerint nehéz bizonyos neveket és törekvéseket egyetlen fórum keretein belül elképzelni, vagy ha mégis, hát legfeljebb valami mesterségesen kialakított egység tüneteként. Ahogyan az egyes irányzatok országhatárok fölött átnyúló egybekapcsolása — amint azt Garai László szintén elérhetetlennek látszó ideális megoldásként fölveti — megint csak tünet lenne: csakhogy az egészség tünete, a zavartalanságé, a háborítatlan kibontakozás lehetőségeié. Mert a szellem dolgaiban az egység korántsem mondható lelkesítőnek: egységes szellem többnyire csak ott van, ahol parancsolók és engedelmeskedők, irányítók és végrehajtók vannak. Nem tudom hát, mennyi haszon származhatna egy olyan folyóiratból, amely inkább csak „reprezentálna” valamit. Bogdánfi Sándor alighanem fején találja a szöveget: „Nem új folyóíratra van tehát szükség, hanem a meglévő folyóiratok átállítására. Arra, hogy a magyar író, bárhol él is a világon, küldhessen kéziratot

bármelyik folyóiratnak, mindenekelőtt persze a magyarországi folyóiratoknak.”

És mégis: KÖZÉP-EURÓPA. Mert mindennek dacára el lehet képzelni egy ilyen című folyóiratot. Még olyat is, amely sokkal inkább megfelelné a címnek, mint az eredeti elképzelés. Hogy milyen lenne ez? Nem tudom, folytassam-e... De talán mégis, tekintve, hogy az ábrándozásnak megvan az az előnye, hogy fűtyülhet a realitásokra: az ábrándozó, ha a kevés is elérhetetlen, sokat, mindent akarhat. Elképzelhető hát egy több nyelvű folyóirat is, vagy inkább különböző nyelveken megjelenő, különböző nyelveken író szerzők írásait különböző nyelveken közlő testvér-folyóiratok csokra, amelynek egyedül csak céljai nem különböznek. Méghozzá nem is irodalmi, legkevesébé „szépirodalmi” céljai. Csakhogy ehhez, minden ténylegesen meglévő akadályt mellőzve, tisztázni kellene néhány alapvető kérdést. Olyanokat, mint: Lehet-e még korunkban igazán megalapozó, történelemformáló szerepet várni az irodalomtól és általában a gondolattól? Fontosnak érzik-e Közép-Európát mások is, vagy csupán egyetlen közép-európai nyelvterület képviselői? Létezik-e akár egy pusztán szellemi értelemben vett Közép-Európa oly módon, hogy egy része tömbhöz tartozik, más része tömbön kívüli? Tartozhat-e Közép-Európa máshova is, mint önmagához? Vagy talán máris tisztázott mindez?

És mégis, még mindig, makacsul:

KÖZÉP-EURÓPA
KÖZÉP-EURÓPA
KÖZÉP-EURÓPA
KÖZÉP-EURÓPA
KÖZÉP-EURÓPA

Tudok egy fanatikus muzulmán szektáról, amelynek tagjai szeánsaikon addig ismétlik Allah nevét, amíg csak önkívületi állapotba nem esnek tőle...

16.

(Csörsz István regényéről.) „Valami olyan szar érzés fogott el, majdnem úgy voltam, hogy szerettem volna egyből megölni magamat. Akkor már tudtam, miért hozott ide. Odavitt a muterom sírjához. — Akármilyen furcsa, éppen úgy nem jött ki könny a szememből, mint neki, amikor meglátott. Nem az jutott eszembe, hogy az anyám volt, hanem a szemétségei.” Csörsz István: *Sírig tartsd a pofád* c. dokumentumregényéből, az utóbbi hetek egyik legizgalmasabb olvasmányából írom ki a fentieket, miközben furcsa módon valami arra késztet, hogy Hans Fallada közismert regényének címét többes számúvá parafrázáljam: „mi lesz veletek, emberkék?” Mert Csörsz könyvében tulajdonképpen csak emberkékről esik szó, szerencsétlen, félresikerült életű emberkékről. Az, hogy mellesleg „hippik” is, inkább csak címke rajtuk. Nem véletlenül teszem egyébként idézőjelbe ezt a szót, hanem mert Csörsz István könyvének rövid bevezetőjében maga is ezt írja róluk: „Szerencsére segítségére sietett (mármint a könyv egyik főszereplőjének, Zord Khánnak)

néhány újságíró: megnézték, hány centi a hajuk, hány folt van a farmerükön, megkérdezték a nevüket, és azt, hogy mit csináltak ma délután, aztán megmagyarázták nekik, hogy ők tulajdonképpen hippik." De vajon valóban azok-e? Mindenesetre attól eltekintve, hogy maga a hippi fogalma is elég képlékeny valami, s a köztudatban sokkal inkább jelent egy bizonyos hajviseletet és öltözködési módot, mint pontosan meghatározott magatartásformát, s ennél fogva sokakra ráragasztható, illetve sokan adományozhatják is maguknak ezt a címet, egy bizonyos: aki Csörsz könyvétől valamiféle „hippi-romantikát” várt, holmi demonstratív, kritikus szembefordulást a társadalommal vagy éppenséggel a „virággyerekek” szelíd civilizáció- és elidegenedésellenességét, csalódni fog. Ám aki arra gondol, hogy elolvasása révén szánandó, segítségért kiáltó emberi sorsokba nyerhet betekintést, annál inkább megdöbbenő, tanulságos olvasmányok fogja találni.

Zord Khán és társainak sorsa ugyanis ha akarom, banális, közhelyszerű, olyan, amilyenek eleve gondoljuk ezeket a sorsokat: a vallomásaikból felszínre kerülő tényeket rendőrségi nyomozók vagy fiatalkorú bűnözőkkel foglalkozó szociális munkások valószínűleg unottan hallgatnák, talán éppen a mindenáron meghatni akarást, s az enyhítő körülményekre hivatkozást hallva ki belőlük, s ha történetesen hivatalos jegyzőkönyvbe diktálva hangzanak el, talán nem is joggal. De éppen mert nem ilyen kényszerhelyzet szüleményei, sokkal inkább hátsó gondolat nélküliek, spontánabbak, megrendítőbbek, komolyabban is kell vennünk őket, „lázadásuk”, s nemegyszer pózaik mögött is a valóságos kiváltó okokat, legfőképpen a kora gyermekkor személyiségformáló tényezőinek szerepét keresve és találva is meg mindjárt, mivel akár Zord Khán, akár Börlábú, Max vagy Patkány vallomását olvassuk is, egy percig sem lehet vitás számunkra, hogy a zilált, szeretet nélküli gyermekkor, a csak valamennyire is harmonikusnak mondható családi fészek hiánya formálta őket olyanokká, amilyenekké lettek. A magnóba mondott vallomásoknak hála ugyanis, a dokumentumregény szereplőinek személyiségéről, lelki eltorzulásáról szinte komplett képet kapunk, s megérthetjük pl. Zord Khán Erika iránti „nagy szerelmének” önmagában visszariasztó szadizmusát, s általában Zord Khán beteges nőgyűlöletét, és ugyanígy érthetőnek vagy legalábbis megmagyarázhatónak tekinthetjük Börlábú alábbi társadalomellenes, a „normális” emberekkel szembeni megnyilatkozását is: „Boldog vagyok, ha gyűlölnek, mert annyira lenézem őket, hogy ezen keresztül tudom: jól csinálom.” Belső sérüléseiknek szinte pontos helyére, mibenlétére is rátalálhatunk: Németh László ír *Szörnyeteg* c. drámájában az ember kapcsolatteremtő készségét hordozó „szabad vegyértékeiről”. Hogy eredetileg mennyi ilyen „szabad vegyértéke” lehetett volna ezeknek a félresiklott életű szegény fiúknak, azt természetesen lehetetlen tisztázni, bizonyosnak látszik azonban, hogy hányatott gyermekkoruk, rossz mikrokozmoszjuk éppen ezeket roncsolta szét.

Ebből a szempontból nézve tehát a könyv főszereplői kapcsolatteremtési és adaptálódási képtelenségükkel, állhatatlanságukkal, bizonyos értelemben pszichopátnak vagy legalábbis patológikus jellemeknek tekinthetők, akik a társadalmonkívüliséget vagy társadalomellenességet nem holmi „elvi meggondolásból” vállalták. A „hippi ideológia”, amennyiben egyáltalán lehetséges ilyesmiről beszélni, inkább csak egyfajta

járulék, amin „kapva kapnak”, mint olyan eszméken, amelyek igazolják őket, és csoportba verődésükhöz valamiféle „eszmei alapot” teremtenek. Ennélfogva „értelmiségi” társaikat, Pipás Pierre Mendozát, a költőt, Jónást, a festőt, Ricket, a „filozófust”, akiknek a könyvben mellékesebb szerep jut (néhány megnyilatkozásukat, „alkotásukat” azonban így is megismerhetjük: legérdekesebb ezek közül kétségtelenül Jónás „Végrendelete”), s akik valójában más társadalmi környezetből csapódtak hozzájuk, alapjában véve lenéznek, érezve, hogy magatartásuk az övékénél sokkal kevésbé autentikus, mesterkélebb, pózszerűbb; kissé úgy viszonyulnak hozzájuk, ahogyan a munkásmozgalom hőskorában az igazi „proli” viszonyult a szövetségesként hozzácsatlakozó „tulkokhoz”, a radikális értelmiség képviselőihez. Alighanem kissé több joggal, mint a hasonlatképpen említett utóbbiak, mert amennyiben pl. Rick alakja mögött is valóságos figura rejlik, és megtörtént dolog öngyilkossága is, nyilvánvaló, hogy halálával nem érte valami nagy veszteség a filozófiát. Zord Khán dühét egyébként éppen e szenvelgő zagyva nyavalygás, a fedezet hiánya váltja ki, amikor véget nem érő szitok-tirádával válaszol a magnetofonszalagon Ricknek, aki előbb ugyanott primitívnek nevezte őt és társait. Ettől eltekintve azonban tulajdonképpen magam is primitívnek érzem Zord Khánékat, még ha bizonyos dolgokban értelmesek is, sőt egyikük-másikuk, figyelembe véve életmódját, hányatottságát, meglepően olvasottnak is tűnik. Primitívységük viszont nem látszik „eredendőnek”, alkatinak, hanem szerzettnek inkább. Létrejöttét mindaz, amit gyermekkorukról megtudunk, éppen eléggé megmagyarázza, belső lényege, tartalma pedig leginkább talán úgy írható le, hogy ösztönös-érzelmi szférájuk teljesen kiszabadult az értelem kontrollja alól, aminek folytán tetteiket szinte kizárólag pillanatnyi hangulataik, ösztönös impulzusaik irányítják, akkor is, ha ennek végzetes távlatlanságát ők maguk is látják. Ilyenformán értelmük mintegy hatástalanná lesz, nemcsak „elveik”, de ígéreteik, fogadkozásaik betartására is képtelenek, emócióikat a legcsekélyebb mértékben sem képesek szublimálni és „szocializálni”, aminek különben maguk is tudatában vannak. Jól példázza ezt Zord Khán „nagy szerelméről” szóló vallomásának egy részlete: „Egyszer fekszünk az ágyban, azt mondja, Tindai, hányszor csaltál te meg engem? Mit tudom én, nagyon sokszor, és te? Megmondhatod nyugodtan, nem bántalak. Hát én is megcsaltalak egyszer. Erre úgy összevertem, mint még senkit az életben.”

Ezek után igazán nem tudom, mit lehet mondani lázadásukról. Azt, hogy nemcsak ösztönös, de primitív is? Vagy megemlíteni, hogy bizonyos fajta primitivizmus alapján véve jellemző a „valódi” hippikre is? Sokkal helyénvalóbbnak érzem, ha azt mondom el, hogy ezek a fiatalok lázadnak ugyan, sokszor tudatosan is, de bármi ellen véljenek is lázadni, valójában múltjuk terhe ellen lázadnak, amittől viszont csak úgy szabadulhatnának meg, ha lehetséges lenne a történeteken változtatni, az időt visszapergetni.

Bármennyire céltalan és sehová sem vezető legyen azonban ez a lázadás, bizonyos értelemben mégis leleplező. Nemcsak arra gondolok itt, hogy a társadalom „nem törődik” ezekkel a bűnözés szélére sodródott fiatalokkal, hiszen mi mást is tehetne végeredményben, mint amit tesz, ti. hogy egyrészt igyekszik eltéríteni őket eddigi életformájuktól, másrészt pedig rendőri intézkedésekkel védekezik ellenük, bár ugyanakkor

a könyvben több helyen leírt brutális rendőri megnyilatkozásokon el lehet gondolkodni (az meg kifejezetten képtelenség, sőt egyenesen komikus is, hogy a rendőrség, úgy látszik, sokszor minden hosszú hajjú fiatal bűnözőjelöltként kezel), hanem arra a fura kettősségre is, hogy ezzel párhuzamosan ugyanannak a társadalomnak egy másik „részlege”, legfőképpen a szórakoztatóipar, érdekes színpoltot, egzotikumot lát bennük, s a maga céljaira igyekszik őket felhasználni. Érdekes fényt vet erre a regény nagyszerűen felépített fináléja, amely, hasonlóan a dokumentumanyagot, az egyes vallomásokot összekapcsoló rövid, de beszédes, életképszerű részletekhez, kétségtelenül a valóság elemeket tudatosan átszortosító írói kompozíció. Ebben a részben ugyanis Zord Khán a neki küldött meghívásra abban a hiszemben érkezik a Televízió szerkesztőségébe, hogy a tervezett film, amelyben társaival együtt szerepelnie kellene, róla és csoportjáról formálna reális képet, hamarosan kiderül azonban, hogy csupán valami felszínesen szórakoztató félcműhöz lenne rájuk holmi asztalokat felborító, verekedő statisztákként szükség. Csörsz az ezt követő csalódás leírásakor igen finoman érzékelteti azt a Zord Khán társadalomellenességének felszíne alatt meghúzódó rejtett segítségvárást, ami, úgy látszik, e soha el nem készülő filmbe vetett reményeiben jut kifejezésre. Csalódása egyébként azt is jelenti, hogy vállalkozása, az az elhatározása, hogy csoportját úgy-anogy elhatárolja a valódi bűnözőktől, voltaképpen kudarcot vallott. Ezt követő elkésredett és pánikszerű futása Lordék már mélyebbre süllyedt galériájához, voltaképpen jelképes kiűzetés a társadalomból. Lordék káröröme és Zord Khán megverettetése általuk valójában azt érzékelteti, hogy végső fokon sem ő, sem társai nem szabadulhatnak a munkakerülésnek, a csavargásnak és a brutalitásnak abból a világából, amely magába zárja és valószínűleg véglegesen a Lordék választotta útra sodorja őket. Némi képpen a könyv ellentmondásának tűnik azonban, hogy Csörsz alig érzékeltet valamit hőséne ilyen szándékairól, ezekről úgyszólván csak a regény bevezetőjéből értesülhetünk: „Zord Khán elképzelése az volt, hogy kiszakad csoportjával az alvilágból, és megmutatja az embereknek: hosszú hajjal is lehet rendesen élni, dolgozni. Nehéz feladatra vállalkozott. Szerencsétlenül alakult életük súlyos terhei, jellemhibáik, új és új visszaesésük önmagában is elég problémát okozott volna. Legfőbb baj azonban az volt, hogy maga sem tudta, *hová* vezesse népét” — áll itt, ám később a szövegből erről az elképzelésről szinte semmit sem tudunk meg, csupán a „hová?” kérdését érzékelhetjük.

Visszatérve azonban a könyv, illetve a benne ábrázolt magatartásforma leleplező voltához, elmondható, hogy az még más irányban is megnyilvánul, mégpedig olyképpen, hogy a könyv figuráinak társadalmonkivülisége objektíve nem is annyira a társadalmat a maga összességében és intézményességében, mint inkább a „normális”, konformista társadalmi embert leplezi le. Kissé szemügyre véve ugyanis azoknak az általában normálisnak mondott magatartásformáknak az összességét, ami ezeket a fiatalokat a „nincs tovább” szélére lökte, egyszerre csak rádöbbenünk, hogy voltaképpen semmivel sem rosszabbak ők az úgynevezett tisztességes polgárnál, s „vétkük” legfőképpen abban a provokatív fellépésben rejlik, hogy többé-kevésbé nyíltan, sőt néha tüntetően teszik meg mindazt, amit a „tisztességes” polgár suba alatt, lehetőleg a törvényekkel összhangban és a morális normák látszólagos tiszteletben

tartása mellett követ el. Zavaróan leleplező hatásukat éppen az okozza, ami talán egyedül rokonszenves bennük: legkevésbé a hipokrizisre képesek, ami különben „fogyatékoságot” is jelenthet, a bűnök „társadalmasítását” lehetővé tevő képesség hiányát.

Ennyiben izgalmas, tanulságos könyv tehát a „hippi csoport” magnetofonos kísérőjével szegődött, első kötetes Csörsz István dokumentumregénye. Az írásom elején felhangzó kérdés, „mi lesz veletek, emberek?”, azonban válasz nélkül marad. Csörsz becsületes alkotó, nem ajánl álmegoldást ott, ahol valójában nem kínálkozik megoldás. Szerényen a háttérbe húzódva semleges marad. Miután a „mélyből” felhozott problémák e talán nem éppen étvágygerjesztő, s kissé kellemetlen szagú adagját a társadalom asztalára tette: itt van, kóstoljátok meg, lehet, hogy nem ezt akartátok, de mégiscsak ti főztétek.